

УДК 811.161.2'276.6:2

ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЧЕСЬКІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Наталія ПІЛЕЦЬКА

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра слов'янської філології*

У статті описано чотири типи парадигматичних відношень у сучасній чеській економічній термінології (гіпонімічні, полісемічні, синонімічні, антонімічні). З'ясовано специфіку їх прояву в межах досліджуваної групи лексики.

Ключові слова: парадигматичні відношення, тематична група, полісемія, синонімія, антонімія.

Парадигматичними є відношення, які виникають між протиставленими мовними одиницями – членами вертикальних рядів. Вони виражають відношення розрізнення, протиставлення однорідних явищ, які взаємно виключають одне одного. До парадигматичних класів лексико-семантичних одиниць відносять *тематичні групи, лексико-семантичні поля, синонімічні ряди, антонімічні пари, гіпонімічні групи, лексико-семантичні варіанти одного слова, словотворчі гнізда, словотворчі поля, лексико-семантичні групи* тощо. Деякі з перелічених типів можуть бути розглянуті як окремі підсистеми більш загальних угруповань, що виділяються за характером відношень, встановлюваних між їх конституантами. Так, антонімічні пари і синонімічні ряди входять до складу лексико-семантичних груп відповідно до відношень полярної протилежності значень або тотожності (близькості) значень. Парадигматичні відношення між термінами вказують на їх системність, в основі якої лежать ознаки, за якими терміни об'єднуються у певні групи.

Як показує аналіз сучасних чеських економічних термінів, основним системотворчим чинником у досліджуваній підсистемі літературної мови є понятійна співвіднесеність між іменованими концептами. Тому в основу дослідження парадигматичних відношень у сфері найменувань спеціальних економічних понять необхідно взяти принцип групування за родовим поняттям, тобто принцип виділення тематичних груп термінів, до яких входить уся сукупність видових найменувань економічних понять, об'єднаних спільною видовою семою.

У межах тематичних груп термінів вирізняються чотири види міжслівних системних відношень: полісемічні, синонімічні, антонімічні, гіпонімічні.

Тематичні групи економічних термінів

У сучасній чеській економічній термінології функціонують три основні тематичні групи найменувань спеціальних понять: назви суб'єктів, об'єктів, процесів та дій. Кожна з груп, у свою чергу, поділяється на окремі підгрупи.

У межах назв **суб'єктів** економічної діяльності можна виділити:

1.1) *найменування осіб за професіями*: **auditor** – veřejný znalec zaregistrovaný u příslušného zákonem stanoveného orgánu; **bankéř** – majitel banky, finančník zabývající se bankovními obchody; **finančník** – kdo se zabývá peněžnictvím; **dealer** – zprostředkovatel obchodu (na burze ap.), obchodník s cennými papíry; **developer** – investor (osoba nebo společnost), který se zabývá rozvojem a zhodnocením realitního projektu; **makroanalytik** – odborník zabývající se makroekonomickou analýzou; **manažer** – vedoucí řídící pracovník podniku, koncernu ap.; **saldokontista** – odborník pověřený vedením saldokonta;

1.2) *назви осіб, що вирізняються місцем в ієрархічній структурі управління, професійними рисами*: **investor** – právní nebo fyzická osoba zabezpečující plán, přípravu a realizaci dané investiční výstavby s odpovědností za ní; **majitel** – kdo něco má (v majetku), vlastník, držitel; prezentator – pracovník, který při pořádané akci, semináři ap. představuje produkty firmy; **pronajímatel** – kdo něco pronajímá; **věřitel** – subject, který poskytuje úvěr, čímž mu vzniká nárok na plnění ze strany dlužníka (pohledávka), tj zpravidla na vrácení částky úvěru zvýšení o úroky; **zakladatel** – osoba nebo instituce zakládající podnik;

1.3) *назви осіб, які різняться статусом зайнятості в секторах економіки*: **pracovník** – kdo je pověřen nějaké prací a výkonává ji; **spotřebitel** – kdo spotřebovává, kupuje (prostřednictvím maloobchodu) výrobky, konzument; **zaměstnanec** – kdo je v pracovním poměru: přijímaní; **zaměstnavatel** – instituce nebo osoba, která někoho zaměstnává;

1.4) *назви осіб, які належать до "тіньової" економіки та отримують нелегальні доходи*: **falzifikátor** – falšovatel, padělatel (peněz); **reketýr** – kdo vydírá podnikatele, majitele obchodu, nočních podniků ap., vymáhá od nich peníze za vnučenou ochranu; **pašerák** – kdo pašuje, podloudník; **sabotér** – kdo sabotuje, sabotážník; **spekulant** – kdo spekuluje; **výmahač** – kdo něco vymáhá (dluhů); **tunelář** – kdo provádí tunelování; **vekslák** – člověk vydělávající si nezákonnou změnou peněz;

1.5) *назви установ, організацій та їх підрозділів*: **afilace** – pobočka mateřského podniku, která působí v zahraničí; **banka** – soubor finančních institucí zabývajících se bankovními operacemi; bankopojišťovna – instituce poskytující bankovní a pojišťovací služby; **byznyscentrum** – místo určené pro setkávání a jednání obchodníků, byznysmenů; **fond** – instituce poskytující některé finanční služby.

Серед найменувань **об'єктів** економічної діяльності визначено такі підгрупи:

2.1) *терміни на позначення назв документів*: **akce** – cenný papír, který dokládá vlastnictví jako podíl na kapitálu akciové společnosti; **akreditiv** – listina, kterou banka potvrzuje, že bude podle instrukcí zákazníka platit třetí osoby popř. Plnit jiné bankovní úkony; **certifikát** – osvědčení, průkaz, potvrzení; **dluhopis** – cenný papír dlužnického charakteru, na jehož základě má majitel právo požadovat výplacení výnosů a splacení dlužné částky v nominální výši k určitému datu, a emitent má povinnost tyto závazky splnit; **konosament** – přepravní doklad v námořní dopravě; **obligace** – cenné papíry dluhopisy na menší částky, na něž se rozkládá velká půjčka státu, banky, podniku; **směnka** – krátkodobý cenný papír. Poskytuje majitele směnky právo vyžadovat zaplacení stanovené peněžní částky ve stanoveném čase a zavazuje dlužníka zaplatit. Je to platební a úvěrový prostředek zakládající vztah obchodního úvěru mezi dlužníkem a věřitelem; **šek** – cenný papír sepsaný na formuláři určitého peněžního ústavu; **voucher** – poukázka na jméno nebo na doručitele opravňující k odběru určitých zboží nebo služby; **vrubopis** – účetní doklad, který zpravidla posílá odběratel dodavateli a ve kterém informuje, že snížil svůj závazek;

2.2) *терміни на позначення назв економічних наук, наукових напрямів, теорій, галузей, концепцій*: **dirigismus** – souhrn ekonomických teorií a hospodářských prací požadujících státní zásahy do hospodařství; **ekonometrie** – obor formulující ekonomické vztahy a zákonitosti

pomocí matematických metod; **keynesiánství** – označení pro makroekonomickou teorii, vycházející z přístupů J.M.Keynese; **klasicismus** – ekonomické myšlení z období od poloviny 18.století do poloviny 19 století; **makroekonomie** – ekonomická teorie, která zkoumá ekonomiku jako celek; **merkantilismus** – směr ekonomického myšlení v Evropě v 16 a 17 století, podle kterého národní bohatství země spočívalo a peněžních a drahých kovech; **mikroekonomie** – ekonomická teorie, která se zabývá chováním jednotlivých subjektů; **monetarismus** – teoretická škola zdůrazňující význam množství peněz v ekonomice jako rozhodujícího činitele makroekonomické rovnovahy;

2.3) *терміни на позначення розрахункових понять, пов'язаних зі сферою грошового чи матеріального стимулювання суб'єктів господарських відносин*: **důchod** – pravidelný příjem osob mimo pracovní poměr plynoucí z pojištění; **honorář** – odměna za výkon svobodného povolání; **mzda** – smluvená odměna za práci; **prémie** – doplňková odměna jako součást pohyblivé složky mzdy za zvýšenou činnost, za jakost, úsporu; **zisk** – jeden z nejdůležitějších ekonomických pojmů. Obvykle se definuje jako kladný rozdíl mezi celkovým hrubým příjmem a náklady firmy;

Третю тематичну групу становлять економічні терміни, які позначають:

3.1) *економічні процеси і фінансові операції*: **ažiotáž** – spekulace (obvykle burzovní) s cílem vyvolat fiktivní poptávku po cenných papírech nebo jiných hodnotách; **deponování** – uložení cenných věcí, např. cenných papírů u peněžního ústavu; **devalvace** – oficiální snížení kurzu měnové jednotky, které obvykle potvrzuje míru dřívějšího znehodnocení měny; **financování** – získávání a používání peněžních prostředků k zajištění chodu nebo rozvoje různých ekonomických sfér; **nacionalizace** – převedení, převzetí soukromých podniků do státní správy nebo do státního vlastnictví; **planování** – cílevědomá činnost ekonomických subjektů spočívající ve stanovení postupů a prostředků pro dosažení žádoucího cíle; **privatizace** – přeměna státních nebo družstevních podniků na soukromé; **spekulace** – činnost, která na základě úvah o pohybech cen a kurzů zejména na burzách přináší zisk; **tezaurace** – opětné investování úroků nebo jiných výnosů z cenných papírů do nových cenných papírů; **transfer** – převod peněžních částek, popřípadě cenných papírů, zlata ap. na vrub účtů dlužníka a ve prospěch účtů věřitele; **tunelování** – podvodná finanční operace, jejímž cílem je skrytě odčerpat z prosperujícího podniku, banky atp. majetek; **účetnictví** – činnost, jejíž úkolem je evidovat v peněžním vyjádření stav a změny majetku a jeho zdrojů, zjišťovat výsledek hospodaření podniku za určité období, umožňovat kontrolu podnikového provozu, opatřovat podklady pro nákladové propočty a pro daňové účely;

3.2) *назви властивостей, якостей, ознак та станів*: **konvertibilita** – volná směnitelnost měny za měnu za měnu jiného státu; **rentabilita** – relativní vzjádření výsledků hospodaření ve vztahu k určitému základu (vloženým prostředkům), **ziskovost** – výše zisku za jisté období; **ztrátovost** – míra ztrát za jisté období.

Названі тематичні групи перебувають у центрі досліджуваної терміносистеми. Вони є основними й охоплюють найбільш вживані однослівні чеські економічні терміни (власне чеські та запозичені), а також утворені на їх основі словосполучення – найменування видових економічних понять. Поява нових професій, сфер діяльності, об'єктів економічного аналізу в економічній сфері породжує новотвори в межах кожної групи. Назви **суб'єктів** поповнилися лексемами, які означають 1) найменування осіб за професіями; 2) назви осіб, що відрізняються місцем в ієрархічній структурі управління, професійними якостями; 3) назви осіб, які мають різний статус зайнятості в секторах економіки; 4) назви осіб, які належать до "тіньової" економіки та отримують нелегальні доходи; 5) назви установ, організацій та їх підрозділів. До назв **об'єктів** віднесено терміни, які позначають 1) назви документів; 2) назви наук, наукових напрямів, теорій, галузей, концепцій; 3) роз-

рахункові поняття, пов'язаних зі сферою грошового чи матеріального стимулювання суб'єктів господарських відносин. До *третьої групи* увійшли економічні процеси і фінансові операції та назви властивостей, якостей, ознак та станів.

Полісемія

Полісемія (багатозначність) означає наявність у слова кількох значень, певним чином пов'язаних між собою. Здатність слова до багатозначності становить невід'ємну властивість мови й основу її семасіологічних законів. Це забезпечує можливість економії мовних засобів у найменуванні споріднених понять.

Часто серед специфічних рис, якими терміни відрізняються від загальнонавчаних слів, називають їх моносемічність. Однак на практиці існує і багатозначність терміна, яка вважається небажаною, оскільки перешкоджає чіткому розрізненню наукових понять, що порушує вимоги, які висуваються до наукового тексту, передовсім, його точність.

Однак абсолютизація вимоги однозначності суперечить особливостям людського мислення, однією з основ якого є усвідомлення невідомого через відоме, подібне до нього. Серед найменувань спеціальних понять нерідко з'являються багатозначні слова, бо в самій системі наукових понять є чимало таких, які тісно пов'язані між собою причинно-наслідковими та іншими зв'язками¹.

На думку В.Даниленко, "полісемія термінів – це природний прояв природних законів розвитку лексики. Її можна стримувати, однак вона ...буде знаходити вихід у термінологію як складову частину лексики загальнолітературної мови"².

Полісемія розвивається на основі двох типів семем – власне економічного значення та загальнономовного або іншого термінного значення. Тому багатозначність у сфері сучасної ЧЕТ можна поділити на два різновиди – внутрішньосистемну і зовнішньосистемну.

Внутрішньосистемна полісемія – це розвиток вторинного термінного економічного значення на основі іншого економічного значення. Наприклад, **ekonomika** – 1. národní hospodářství, výrobní činnost, určitého státu ap.; 2.obor zkoumající hospodářskou stránku činnosti určitého odvětví, úseku; 3.hospodárnost, úspornost, ekonomičnost. **Dealing** – 1. prodávání, distribuce určitého zboží (za provizi) 2. finanční, obchodní ap.transakce 3. oddělení odbor podniku zabývající se finančními, obchodními ap. transakcemi. **Depozitum** – 1. peněžitý vklad v bance, která tyto peníze používá dale k poskytování úvěrů; 2. cenné papíry, listiny a jiné movity hodnoty světené do úschovy. **Diskont** – typ obchodu s užším sortimentem a nižší kulturou prodeje, což umožňuje prodej zboží za nižší ceny; 2. srážka z platby proplacené před dobou splatnosti. **Finance** – 1. peněžní vztahy v procesu tvorby, rozdělování a používání peněžních fondů nebo peněžního kapitálu; 2. peněžní prostředky. **Management** – 1. teorie a praxe řízení podniku; 2. skupina manažerů, která vede podnik, nějakou organizace ap. **Trust** – 1. ujednání, podle něhož banka opatruje a hospodáří s peněžními prostředky jednotlivců či institucí; 2. označení pro sfecefickou formu spojování podniků za účelem vytvoření monopolu. **Účetnictví** – 1. soustava chronologického, systematického a úplného zobrazení činnosti podniku většinou v peněžních jednotkách; 2. vedení účtů. **Žiro** – 1. převod cenného papíru písemným prohlášením na jeho rubu; 2. bezhotovostní placení převodem částky z účtu na účet.

Зовнішньосистемна полісемія реалізується в співіснуванні двох типів полісемічних слів. Однією із семем є економічна.

¹ Симоненко Л.О. Біологічна термінологія / Склад і структура термінологічної лексики української мови. Київ, 1984. С. 103.

² Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов // Исследования по русской терминологии. Москва, 1971. С. 18.

Першу групу становлять лексеми з вторинною економічною семантикою, що виникла внаслідок розширення значення загальноживаного слова, наприклад, **branding** – 1. budování, posilování, propagace obchodní značky; 2. opatrování reklamních předmětů známkem, logem obchodní značky. **faktor** – 1. činitel, vliv; 2. specializovaná finanční instituce, která odkupuje krátkou pohledávku za úplatu. **Fluktuace** – obecně nepravidelný pohyb, vlnění, kolísání, střídavý růst a pokles veličiny; 2. časté změny zaměstnanských poměrů. **Franco** – 1. v poštovním styku vyplaceně, případně bezplatně; 2. v zahraničním obchodě dodací podmínka upřesňující přepravu zboží. **Kurz** – 1. Směr oplitiky režimu; 2. dopravní směr, úhel letu; 3. vzdělávací kurz, přednášky; 4. cena cenného papíru nebo devizy na finančním trhu. **Recyklace** – 1. znovuvyužití surovin obsažených v odpadu; 2. činnost bank, tj. získávání vkladů od klientů poskytnutí těchto peněžních prostředků klientům, kteří jich mají nedostatek.

До другої групи входять слова, в яких економічна терміна семантика співіснує зі значеннями з інших наукових галузей. Таку багатозначність можна назвати міжтерміною. До лексем з міжтерміною полісемією, зокрема, належать: 1. **Abstráž** – rozhodování sporu třetí osoby, na níž se dohodnou sporné strany; 2. v oblasti zahraničního obchodu a mezinárodních finančních transakcí obchodní metoda využívající rozdílů v cenách komodit, kursech akcií a měnových kurzech na různých trzích a v různém čase vedoucí k dosažení zisku. **Consol** – 1. cenný papír s pevnou úrokovou mírou, státní obligace výdané za účelem konsolidace státního dluhu; 2. (*letectví*) všesměrový maják pracující na dlouhých vlnách. **Hospodářství** – 1. výrobní činnost společnosti 2. správa hmotných prostředků, hospodaření 3. zeměd. usedlost. **Makroanalýza** – chem. chemická analýza vzorku o hmotnosti větší než 0.1 g; empirická analýza národního hospodářství jako celku. **Manažer** – 1. vedoucí řídicí pracovník podniku, koncernu; 2. organizační pracovník, zprostředkovatel sportovních uměleckých podniků; 3. *-tech*. Program určený pro organizování a správu dílčích počítačových systémů. **Obligace** – 1. práv. poměr zakládající povinnost k určitému jednání nebo opomenutí; 2. cenné papíry na menší částky, na něž se rozkládá velká půjčka státu, banky, podniku.

Нерідко лексеми, що розглядаються у статті як міжтерміні багатозначні слова, вважають омонімами, пропонуючи для розмежування полісемії та омонімії розглядати зовнішні і внутрішні ознаки в нерозривній єдності, брати до уваги наявність чи відсутність внутрішнього смислового зв'язку між значеннями співзвучних слів, і лише при втраті мотивування спільної ознаки в семантичній структурі слів вважати їх омонімами. Наведені вище дефініції термінів з різних галузей знань свідчать про наявність у них спільної родової семи, яка дає підстави вважати аналізовані лексеми багатозначними, а не омонімічними. Як свідчать наведені приклади, у сучасній ЧЕТ найбільш розповсюдженою є полісемія в межах самої терміносистеми. Це є свідченням тісного зв'язку економічних понять або інколи їх недостатньої диференційованості, через що для їх називання використовують одні і ті ж лексичні засоби.

Синонімія

Синонімами вважають слова, які належать до однієї частини мови і при повній або частковій формальній відмінності мають тотожні або майже тотожні значення (з можливими відмінностями в стилістичних та граматичних характеристиках та в сполучуваності).

Синонімія в термінології має риси, які відрізняють її від синонімії в загальноживаній лексиці. Так, дефінітивність терміна передбачає чітке виділення його семантичних меж. У загальноживаній лексиці доволі часто межі між семемами нестійкі. Для термінології характерна дублетність, тобто, називання того самого поняття різними за походженням словами, тоді як у загальноживаній лексиці, насамперед, розрізняють близькозначні

слова з різними відтінками значень (тобто, понятійні синоніми) або лексеми, що різняться стилістично (стилістичні синоніми). Звідси й пріоритет генетичного принципу при класифікації термінних синонімів і перевага понятійно-стилістичних відтінків слова при поділі на групи близькозначних загальноновживаних слів.

Ставлення дослідників до явища синонімії у сфері термінології неоднозначне: більшість учених виступає за усунення її з термінології, хоча вказує на неможливість повного усунення різних найменувань тотожних наукових понять.

В основу класифікації загальнономовних синонімів зазвичай кладуть семантико-стилістичний критерій, поділяючи синоніми на понятійні, стилістичні та понятійно-стилістичні. Оскільки терміни-синоніми переважно є назвами одних і тих же понять, в термінології доречніше використовувати генетичну класифікацію, з урахуванням різних джерел походження назв того самого наукового поняття.

Проблема синонімії в економічній терміносистемі чеської мови часто пов'язана зі співіснуванням у них питомих і запозичених слів для називання того самого поняття. Конкуренція між запозиченнями і власними найменування – неминучий елемент розвитку будь-якої мови. У процесі функціонування найчастіше перемагає той варіант, який прийняла більшість дослідників.

Незважаючи на існування чеських термінів, в мову постійно проникають іншомовні запозичення. В різні часи донорами ЧЕТ були різні мови: грецька, латинська, німецька, російська. Сьогодні переважають англійські запозичення. Це пов'язано, по-перше, зі своєрідною “мовною модою”, а по-друге, зі статусом англійської мови як мови світової економіки.

Більшість іншомовних термінів мають відповідники у чеській мові, але з ряду причин (громіздкість чеських термінів, статус інтернаціоналізмів, які мають певні запозичення) частіше вживається запозичений варіант: **dluhopis – obligace, dovoz – import, doklad – dokument, dražba – aukce, nájemné – renta, podnik – firma, podnikatel – byznysmen, pokladna – kasa, řízení – management, smlouva – kontrakt, směnitelnost – konvertibilita, scodek-deficit, zboží – komodita, zisk – profit, špičkový manažer – top manager, úrok – procento, výrobce- ptdroducent, vývoz -export.**

Синонімічні відносини в ЧЕТ можуть проявлятися і у словосполученні на рівні прикметників: **elastická poptávka – pružná poptávka, pohotový trh – devizový trh, pevná měna – tvrdá měna, průměrný kurs – střední kurs.**

Крім питомих лексичних відповідників запозичених найменувань спеціальних економічних понять, сучасна ЧЕТ містить ряд словотвірних дублетів як на базі іншомовних коренів так і на власне чеській основі. Наявність термінів із запозиченими коренями та чеськими суфіксами та префіксами свідчить про те, що запозичений іменник зазнав більшого впливу чеської мови, ніж інші, наприклад, **akreditace – akreditování, branding – brandování, faktoring – faktorování, kofinancování – spolufinancování, kótace – kótování, obchod – obchodování, podnikání – podnikatelsví, pojistitel – pojišťovatel.**

Наступний різновид однослівних синонімів – запозичені в різні часи різнокореневі назви на позначення того ж поняття: **brokeř – jobber, revalvace**(лат.) – **revalorizace** (фр.), **žiro** (італ.) – **indosament** (нім.). Термінів-синонімів такого типу в сучасній ЧЕТ виявлена невелика кількість. Важко також простежити їхню частотність та превалуючу роль одного з таких термінів в економічних текстах.

Окрему групу становлять словосполучення з синонімічними власне чеськими прикметниковими складниками: **částečný akcept – dílčí akcept, zisková balance – ztrátová balance.**

Друге джерело синонімії в сучасній ЧЕТ пов'язане з притаманною терміну тенденцією до семантичної конденсації – намаганням виразити складне поняття мінімальною

кількістю лексичних засобів. У зв'язку з цим виникає два різновиди термінних дублетів-словосполук:

1) терміни-однослови – терміни словосполучення: **akciová společnost – akciovka, kadrový pracovník – kadrovák, kuponova privatizace – kuponovka;**

2) терміни-словосполучення – абрєвіатури: **daň z přídané hodnoty – DPN, hrubý národní product – HDP; hrubý národní product – HDP; společnost s ručením omezeným – SRO.**

На думку В.Даниленко, значне поширення коротких варіантів терміна (різного роду абрєвіатур, складених термінів із випущеним малоінформативним елементом), які виникають внаслідок прагнення авторів до стислості викладу або усунення його монотонності, дає підставу стверджувати, що вони є узаконеними елементами багатьох терміносистем³.

Крім загальнономовних лексико-семантичних процесів, у термінології відбуваються особливі процеси, притаманні лише цій групі лексики.

Антонімія

Антоніми – це слова (переважно однієї частини мови або їх окремі значення), що тісно поєднуючись певною семантичною спільністю, розрізняються на цій ж основі максимальною протилежним значенням. У термінології, як і в розмовній мові, антоніми використовуються для найменувань понять із протилежним значенням. Два поняття вважаються протилежними, якщо між явищами, які вони позначають, виникає найбільша відмінність у межах родового поняття. Антонімічні відношення допомагають детальніше визначити місце термінів, їх взаємозалежність та взаємодію в межах термінологічної системи. В економічній термінології чеської мови відношення протилежності виражено словотвірними та лексичними засобами. Антоніми утворюють групу слів, що складається з двох одиниць, на відміну від синонімів, що групуються рядами.

Лексичні антоніми, представлені в ЧЕТ, є загальнолітературними: **měkký – tvrdý, nízká – vysoká, snížení – zvýšení, drahé – levné.** У складі термінологічного словосполучення такі антоніми набувають певної семантичної ознаки, наприклад: **nízká produktivita – vysoká produktivita, snížení daní – zvýšení daní, drahé peníze – levné peníze.**

За своєю суттю антоніми неоднорідні і залежно від характеру протилежності, який вони виражають, поділяються на кілька класів:

1. Антоніми, що виражають контрарну протилежність: **dlouhodobý úvěr – střednědobý úvěr – krátkodobý úvěr, nadměrná poptávka – přechodná poptávka – slabá poptávka, vysoká inflace – mírná inflace – nízká inflace.** Терміни **dlouhodobý úvěr, nadměrná poptávka, vysoká inflace** є зовнішніми членами опозиції та виражають максимальний ступінь ознаки. Термінологічні одиниці **krátkodobý úvěr, slabá poptávka, nízká inflace** – зовнішні члени опозиції, що означають мінімальну ознаку. Терміни **střednědobý úvěr, přechodná poptávka, mírná inflace** є середніми ланками опозиції. Повну антонімію виражають крайні члени протиставлення, середні ж виражають збільшення чи зменшення ступеня якості. В сучасній чеській економічній термінології цей клас широко не представлений. У реєстрі нашого дослідження присутні поодинокі приклади.

2. Антоніми, що виражають додатковість (комплементарність): **aktiva-pasívum, příjem – výdaj, domácí obchod – mezinárodní obchod, měkká měna – tvrdá měna, makroekonomika – mikroekonomika, makromarketing – mikromarketing, vnitřní investor – zahraniční investor.** Їх протилежність не є градуальною, оскільки представлена двома

³ Даниленко В.П. Русская терминология. Москва, 1977. С.246.

членами, що доповнюють один одного у вираженні тієї чи іншої сутності. Середні ланки опозиції при такому протиставленні не існують.

3. Антоніми, що виражають протилежний напрямок дій, ознак, властивостей: **kartelizace – dekartelizace, konvertibilita – inkonvertibilita, marketing – demarketing, přímá daň – nepřímá daň.**

4. Антоніми, що вказують на участь у дії двох сторін, кожна з яких виконує протилежну функцію (так звані антоніми-конверсиви): **import – export, malobchod – velkoobchod, odběratel – spotřebitel, státní sektor – soukromý sektor.**

З точки формальної структурної організації всі чотири класи антонімів поділяють на:

1) різнокореневі, або лексичні, в яких диференційна семантична ознака (протилежність) реалізується шляхом семантичного протиставлення коренів: **dlužník – věřitel, dovoz – vývoz, inflace – deflace, netto – brutto, příjem – výdaj, zisk – ztráta, ziskovost – ztrátovost.**

2) однокореневі або словотвірні (їх ще називають граматичними чи афіксальними), антонімічність яких передається або за допомогою протилежних за змістом префіксів, що приєднуються до одного й того ж слова, або шляхом додавання префікса, в результаті чого вихідне слово набуває протилежного змісту. У термінотворчій процес вступають як запозичені, так і власне чеські префікси. Найбільш уживаними є такі словотвірні афікси: **anti-, bez-, de-, ne-, proti.** Ними послуговуються при творенні як іменників, так і прикметників: **balíček – antibalíček, kartelový – antikartelový, korupce – antikorupce, dumpingový – antidumpingový, monopolní – antimonopolní, podnikatelský – antipodnikatelský; avizovaný – neavizovaný, indexovaný – neindexovaný, likvidní – nelikvidní, platný – neplatný, prodejný – neprodejný; podílový – bezpodílový, ztrátový – bezztrátový; inflační – protiinflační, pohledávka – protipohledávka; etatizace – deetatizace.**

Кількісний аналіз сучасної ЧЕТ підтверджує перевагу однокореневих деривативів. На відміну від загальнолітературної мови, у ЧЕТ переважають однокореневі (словотвірні) антоніми.

Отже, у межах сучасної ЧЕТ можна виділити три основні лексико-семантичні групи: назви суб'єктів, об'єктів, процесів та дій. Кожна групу поділяють на підгрупи. Назви суб'єктів розділяють на 1) найменування осіб за професіями; 2) назви осіб, що відрізняються місцем в ієрархічній структурі управління, професійними якостями; 3) назви осіб, які відрізняються статусом зайнятості в секторах економіки; 4) назви осіб, які належать до "тіньової" економіки та отримують нелегальні доходи; 5) назви установ, організацій та їх підрозділів. Серед назв об'єктів виділяють: 1) терміни на позначення назв документів; 2) терміни на позначення назв наук, наукових напрямів, теорій, галузей, концепцій; 3) терміни на позначення розрахункових понять, пов'язаних зі сферою грошового чи матеріального стимулювання суб'єктів господарських відносин. Третю тематичну групу представляють: 1) терміни на позначення економічних процесів і фінансових операцій; 2) назви властивостей, якостей, ознак та станів.

Чеські економічні терміни вступають у системні зв'язки (полісемічні, синонімічні, антонімічні, гіпонімічні). Незважаючи на небажаність багатозначності у термінології, вона все ж притаманна сучасній ЧЕТ. Адже полісемія – невід'ємна властивість її основа семасіологічних законів. Багатозначність у сучасній ЧЕТ можна поділити на три групи: загальноновживане слово-термін, міжтермінна полісемія та полісемія в межах однієї терміносистеми.

Синонімами часто стають свої та запозичені лексеми, спільнокореневі варіанти одного терміна, запозичені в різний час терміни на позначення одного поняття. Причиною виникнення синонімії може бути притаманна терміну тенденція до семантичної конден-

сації (аббревіація і ін.). У сучасній чеській економічній термінології синонімічні відношення представлені і на рівні терміносполук.

Антоніми в сучасній ЧЕТ можна диференціювати за кількома показниками. Залежно від характеру протилежності, який вони виражають, антоніми в ЧЕТ поділяються на такі класи: антоніми, що виражають контрарну протилежність, антоніми, що виражають додатковість (комплементарність), антоніми, що виражають протилежний напрямок дій, ознак; антоніми, що вказують на участь у дії двох сторін, кожна з яких виконує протилежну функцію (так звані антоніми-конверсиви). З точки формальної структурної організації антоніми можна розділити на однокореневі та різнокореневі.

На відміну від загальнолітературної мови, для термінології є небажаною полісемія та синонімія. Однозначність термінів, відсутність у них дублетних форм полегшили б їх застосування і розуміння. Але така вимога є нездійсненною навіть за умови, що нова галузь економіки зароджувалась би на “порожньому місці” і для неї потрібно було б розробляти термінологію. Уникнути різномовної чи структурної дублетності ще не вдавалось жодній терміносистемі, бо це суперечить фундаментальній властивості мовного знака – асиметрії означуваного та означника. Хоча, як відомо, термінологія накладає на неї певні обмеження.

Крім того, збереженню паралельних назв сприяє поступ у нагромадженні нових знань на базі вже наявних. У реальному житті нова галузь економіки не виникає з нічого. Вона неминуче сприймає елементи, притаманні суміжним галузям (наприклад, термінологія міжнародної економіки, в якій виникла особливо гостра потреба після вступу Чехії до Євросоюзу, виникає і формується на базі чинних внутрідержавних сфер економіки).

Антонімічні відношення в ЧЕТ переконливо свідчать про наявність мовного вираження контрарних понятійних полів, що неодмінно призводить до виникнення розгалуженої системи найменувань спеціальних понять із протилежними значеннями.

Як і в кожній динамічній мовній структурі, в сучасній ЧЕТ відбувається зміна лексичного складу: зникнення окремих слів чи окремих значень слів і поява нових слів чи нових значень у наявних словах. На ці процеси у сучасній ЧЕТ безпосередній вплив мала зміна економічного устрою в Чеській республіці.

PARADIGMATIC RELATIONS IN CZECH ECONOMIC TERMINOLOGY

Nataliya PILETSKA

*Ivan Franko National University of L'viv
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000
The Chair of Slavonic Philology*

Four types of paradigmatic relations (hyponymic, polysemantic, synonymic, antonymic) in modern Czech economic terminology have been considered. The peculiarity of their functioning in this group of vocabulary have been determined.

Key words: paradigmatic relations, thematic group, polysemy, synonymy, antonymy.

Стаття надійшла до редколегії 25.10.2006
Прийнята до друку 08.12.2006